

PASTI ČESKÉ, SLOVENSKÉ I SVĚTOVÉ ŽURNALISTIKY: Historické a současné

TRAPS OF THE CZECH, SLOVAK AND GLOBAL
JOURNALISM: HISTORICAL AND CURRENT

Karel HVÍŽĎALA

Úvod

Text *Pasti české, slovenské i světové žurnalistiky: historické a současné* Karla Hviždaly (* 1941) se zabývá odlišností vývoje české a slovenské žurnalistiky ve srovnání s vývojem mediální krajiny ve staré Evropě a poukazuje na mnohaletá zpoždění (například cenzura byla zrušena ve Velké Británii v roce 1695 a ve střední Evropě až v roce 1989, první noviny vyšly v Evropě v roce 1605, v Česku v roce 1786, na Slovensku ještě o padesát let později atd., veřejnoprávní média se v Evropě rozšířila v sedmdesátých letech a ve střední Evropě až po roce 1989, kdy se rovněž po padesáti letech osvobodila i printová média od ideologie jedné vládnoucí strany). I dopady všech tří mediálních krizí po druhé světové válce měly na vývoj médií ve střední Evropě jiný negativní vliv, což platí zvláště o poslední krizi v roce 2008, která úspornými opatřeními a komerčními tlaky silně poznamenala úroveň veškerých médií a poškodila jejich těžce získanou nezávislost, s kterou se ještě nenaučila zacházet. Může za to samozřejmě i nízká cena informací na středoevropském trhu, protože se v těchto krajínách neetablovala řádná střední třída: stát i politika se privatizovaly, což vede k zesíleným tlakům na média a k novému nebezpečnému spojení politiky, byznysu a médií. Tato skutečnost asi nejvíc ohrožuje mediální krajinu v celé Evropě, protože média ztrácejí schopnost kromě informování a zábavy kontrolovat ostatní mocnosti ve státě, tedy moc výkonnou, ústavodárnou a justiční. Ve střední Evropě navíc chybí většinou důsledná sebereflexe médií, takže si tyto společnosti ani neuvědomují jaké dopady tyto změny pro ni mohou znamenat, ač se jich to velice týká: silně se zvětšuje prostor pro manipulaci. I po třidvaceti letech od listopadu 1989, kdy jsme se připojili ke staré Evropě, je stále česká i slovenská mediální krajina odlišná od mediální krajiny většiny starých evropských zemí. Je tomu tak proto, že na českou a slovenskou žurnalistiku číhá mnohem více pastí, a to jak kvůli jiné tradici, tak i kvůli různým dopadům posledních dvou krizí médií ve staré a střední Evropě. V předloženém textu bych rád upozornil jen na některé důležité aspekty tohoto jiného kontextu a nakonec bych se pokusil odpovědět na otázku: Když už neplatí starý reklamní slogan časopisu *Life*: Váha slov, šok fotografií, co tento posun činí s naší civilizací? (Připomeňme si: Média v Evropě vstoupila v roce 2008 již do třetí krize od II. světové války. První proběhla v druhé půlce sedmdesátých let, kdy se reklama přesunula z tištěných médií do televize. Druhou krizi prožila printová média v letech 2001 až 2003, kdy se část inzerce přestěhovala na internet. Třetí krize - způsobená hospodářskou krizí - k nám dorazila v posledním čtvrtletí roku 2008: Podniky šetří na reklamě. Poprvé byla poškozena všechna média, výjimku představují jen specializované finanční noviny *Financial Times*, *Wall Street Journal* a na ekonomiku specializované servery a renomovaný *Die Zeit*. Návštěvnost těchto portálů a prodejnost důležitých ekonomických novin i elitního týdeníku *Die Zeit* stoupla až o třetinu.)

Karel Hviždala
novinář a esejista
Na Okrají 439/44
16 216 Praha 6 - Vokovice
Česká republika
geport@volny.cz

Karel Hviždala, studoval strojařinu a později politické vědy a němčinu a německou literaturu. V šedesátých letech pracoval v *Mladém světě*, po normalizaci v nakladatelství Albatros, od roku 1978 do roku 1990 v exilu v SRN, kde spolupracoval s RFE, Deutschlandfunkem, BBC a psal rozhlasové hry. Od roku 1990 šéfredaktorem a předsedou představenstva společnosti MAFRA, která vydává MF Dnes, v letech 1994 - 1999 spoluzakladatel a spoluvydavatel newsmagazínu *Týden*. Nyní ve svobodném povolání. Vydal více než třicet knih rozhovorů, mimo jiné s Václavem Havlem, Václavem Bělohradským, Karlem Sidonem, Karlem Schwarzenbergem, Jacquesem Rupnikem, Evou Jiříčnou, Jiřím Přibáněm, pět próz mj. *Fialoví ježci*, *Raroh*, *Nevěry*, přes dvacet rozhlasových her, mj. *Vzkaz*, *Rekonstrukce začínajícího básníka*, *Snídaně na střeše*, a pět knih o médiích: *Moc a nemoc médií*, *Jak myslet média*, *Restaurování slov*, *Interviewer aneb restaurování kontextů* a *Mardatu*, *vzpoury v žurnalistice*.

Historie

Podle posledních studií Rudolfa Stöbera ze Svobodné univerzity v Berlíně nejstarší noviny tištěné na papíře vycházely jednou týdně od roku 1605 ve Strasbourgu (město bylo velkou křižovatkou důležitých obchodních cest, plné skladů) pod názvem Relation (vydavatel Johann Carolus), a od roku 1609 pod názvem Aviso ve Wolfenbüttelu (vydavatel Julius Adolph von Söhne), což je dnes Hamburk a kromě inzerce (přinášely seznamy zboží v městských či přístavních skladech), obsahovaly zprávy, černou kroniku, informace o tom, jak jsou bezpečné cesty, kde se nejlépe přepadá a později i zprávy ze vzdálenějších měst. Nahradily původně tzv. knížecí písaře, kteří posílali zprávy po poslech či poštou. Tiskárny a redakce se začaly zřizovat podél důležitých obchodních cest. Prvními většími místy, kde vycházelo více titulů, byly přístavy v Benátkách, pak v Amsterodamu a o něco později převzal vedení Londýn. V roce 1780 se objevil na trhu Neue Zürcher Zeitung, který lze považovat za prototyp moderního seriózního deníku, předběhl o osm let londýnské noviny The Times.

Podle Elisabeth Eisensteinové z univerzity v Cambridge za rozvojem moderní žurnalistiky i etiky stojí převážně protestantský duch: „Protestantismus byl první hnutí svého druhu, ať už náboženským nebo světským, které využilo tisk ke své propagaci a agitaci proti zavedeným institucím.“ Moderní noviny jsou „mardata“, slovo původně aramejské, které přešlo do hebrejštiny, pak do jidiš a znamená vzpouru: pokud se média nebourí, zrazují své poslání a jsou jen státním věstníkem. Používám v této souvislosti toto slovo hlavně proto, že právě v aramejštině se na školách děti poprvé učily pokládat nebezpečné, tedy provokativní otázky, což by měla činit dobrá žurnalistika dodnes.

U nás jako první vycházely Schönfeldské císařské a královské pražské Noviny, jejichž nutlé číslo vyšlo v tiskárně Jana Ferdinanda von Schönfelda na rohu Karlovy a Anenské ulice roku 1786. Tedy v době, kdy v Zürichu už vycházely šest let řádné noviny velmi podobné současnému formátu a prakticky dvě stě let po vydání prvních novin. Redaktorem těchto pražských novin byl učitel češtiny Václav Matěj Kramerius, který od roku 1789 vydával v Michalské ulici v domě U zlatého půlkola vlastní noviny pod názvem Pražské poštovské noviny, které byly v roce 1791 přejmenovány na Krameriusovy c. a k. vlastenecké noviny. (Jeho redakce a tiskárna sídlila tam, kde je dnes prodejna bibliofilů nakladatelství Aulus.) Jak už název napovídá, jejich poslání bylo rozdílné od novin zakládaných západněji od Čech: Krameriusovy c. a k. vlastenecké noviny se zaměřovaly hlavně na osvětu prostého lidu, národní emancipaci, sociálně-hygienické uvědomění a odstranění lidových pověr. Mezi jejich hlavní rubriky patřily úřední vyhlášky, oznámení, vojenské, zahraniční i domácí zprávy, novinky z literatury a divadla. Zpočátku Kramerius čerpal zahraniční informace hlavně z Wiener Kölner Zeitung, teprve později si vytvořil vlastní síť korespondentů. (Nepočítám Českého postyiona, který vycházel dvakrát týdně v úterý a v pátek, vydával ho od 1. dubna 1719 do roku 1772 rovněž v Praze knihkupec a tiskař Karl Franz Rosenmüller /vydával tiskoviny hlavně v němčině, a teprve později v češtině/, protože tato tiskovina ještě neměla klasickou formu novin. Hlavní smysl Postyiona byl pouze jazykový: soustředil se na literární útvary, články neměly titulky a byly to převážně překlady z vídeňských novin).

Podobně tomu bylo i na Slovensku, kde první řádné noviny vyšly - psány byly ve Štúrově slovenštině, kterou kodifikoval roku 1843 - a sice 1. srpna 1845, kdy po mnoha pokusech o povolení k vydávání ho dostal jazykovědec Ľudovít Štúr (narozený v roce 1815, podobný vzdělanec jako v Čechách Karel Havlíček Borovský, narozený v roce 1821), který tehdy založil Slovenské národní noviny. Příznačné je, že je nazval „lodí, která má vyvést Slováky z neutěšené situace v době, kdy jiné národy v Uhersku je převyšují a oni, tak řečeno, stojí bokem.“ Obsah těchto novin byl podobně osvětový jako měly Krameriovy noviny v Praze. (Nepočítáme-li Týždenník aneb Císařské královské Národnj Nowiny, které začaly vycházet 3. července 1812 v malé tiskárně profesora Juraje Alojza Belnaye v Bratislavě a vycházely do 30. června 1818. Psány ještě byly v biblické českoslovenštině, tedy vlastně češtině).

Mluvíme-li ale o novinách, musíme hovořit i o cenzuře, protože je stará skoro stejně jako knihtisk a pro kvalitu komunikace stejně důležitá: pouhých 38 let po Gutenbergově vynálezu (Nejstarším datovaným tiskem Johanna Gutenberga je jednolistový kalendář Almanach auf das Jahr 1448, který z povahy svého obsahu vyšel nejpozději počátkem roku 1448.) ji zřídil v roce 1486 katolický arcibiskup mohučský ve Frankfurtu nad Mohanem. Ve Velké Británii byla cenzura zrušena již v roce 1695, po zveřejnění textu Johna Lockeho Dvě pojednání o vládě v roce 1690, (v USA prvním dodatkem ústavy z roku 1789, který se však prosadil v praxi až od roku 1800) skončením platnosti licenčního zákona, Licencig Act (připomeňme, že ve Velké Británii k tomu došlo devadesát

let po vydání prvních novin). V Čechách a na Slovensku byla cenzura zrušena, po dvou několikaměsíčních pokusech v roce 1848 (na Slovensku byla zrušena cenzura rovněž krátce 14. března 1848, jak je možné si přečíst v Slovenských národných novinách z 21. března 1848, které měly v podtitulu: Toto číslo vyšlo bez cenzúri. Sláva slobodnej tlači) a 1968, poprvé skutečně až v roce 1989, tedy o tři sta let později.

Jen z těchto úvodních pár dat je možné si odvodit základní historické kořeny současného českého a slovenského problému s médií. České noviny byly založeny prakticky o dvě stě let a slovenské o dvě stě padesát let později, neměly informační, ale osvětový charakter, založili je učitelé (a na Slovensku měly vždy blízko k církvím) a ne obchodníci: sloužily hlavně k obrození či vzkříšení, jak se tehdy říkalo, a cenzura tu byla zrušena o tři sta let později než ve Velké Británii a o dvě stě let později než ve Spojených státech.

Rovněž přístup ke všem dokumentům pro všechny občany byl ve Švédsku uzákoněn již v roce 1776 a na rozdíl od nás - kde byl uzákoněn až v roce 1999 a na Slovensku v roce 2000, tedy rovněž o víc než dvě stě let později - se tam i dodržuje. Češi i Slováci s dodržováním tohoto zákona mají stále problémy. Připomeňme, že nejsme schopni donutit ani státní úředníky, které si platíme ze svých daní, aby zveřejnili své platy a odměny. Podobně jako jsme se našimi novinami nejprve obrozovali, pak budovali republiku a socialismus, tak dnes by někteří politici byli nejraději, kdybychom podobně budovali kapitalismus. A kvůli kritickému tónu médií hovoří o mediokracii.

Připočteme-li k tomu skutečnost, že v XVIII. století byl Pražský hrad prázdný (nebyl tu dvůr, tedy odběratelé, a proto tu nebyly ani velké sklady, přes Prahu nevedly obchodní cesty) a Karlova univerzita se od husitských dob nevzpamatovala (fungovala tam dlouho jen artistická fakulta, na které se přepisovaly knihy) a její roli po Bílé hoře převzala až jezuitská kolej, z níž se později stala Ferdinandova univerzita, tedy německá univerzita, takže česká univerzita nemohla být centrem, kde by se pěstoval nezávislý duch, vzpoura (proto tu neexistoval esej jako forma tříbeného kritického diskurzu, který v té době zažíval velkou éru hlavně ve Velké Británii), dotýkáme se nejspíš podstaty česko-slovenské uskříplosti.

A podobně tomu bylo na Slovensku, kde se centrem slovenských protestantských vzdělanců stal Spolok literatury slovenskej založený roku 1803 při Evangelickém lyceu v Bratislavě, kde působili lidé jako Juraj Palkovič (zakladatel katedry řeči a literatury československé), Miloslav Hodža a Ľudovít Štúr (který se stal později Palkovičovým asistentem).

Naopak zostřená cenzura (od roku 1795 byl zaveden tzv. Generální cenzorský pořádek, který měl uchránit monarchii od škodlivých názorů) na území Čech a Moravy a v Uhrách přivedla málem koncem XVIII. století Matěje Kramera ke krachu. Palkovičův Týdenník zase v roce 1818 zkrachoval kvůli nezájmu čtenářů: prodávalo se ho jen 150 až 250 kusů. Zřejmě kdyby byly noviny svobodnější, byl by o ně větší zájem a nemusely zkrachovat. Proto život bez cenzury, který v důsledku znamená rozvoj morálně-legální autority jedinců (kteří mohou ve veřejném prostoru konkurovat politikům) a vznik tzv. segmentovaného pluralismu (tedy co nejbohatší členění lidí podle konfesí, třídního začlenění, národností a jazyků, jejichž elity ale vytvářejí zároveň sjednocující prostředí či rozhraní a dovolují vytváření koalic), představuje v Česku a na Slovensku po roce 1989 zcela novou a v důsledku složitou skutečnost. Příběhy Karla Havlíčka Borovského a Ľudovíta Štúra z půlky XIX. století jsou na našem území výjimkami a oba skončili podobně. Havlíček zemřel po návratu z vyhnanství v 35 letech v Praze a Štúr ve „vyhnanství“ v Modre, kde žil pod dozorem policie, ve 40 letech. Oběma po revolučním roce 1848 noviny zastavili a jejich pohřby se konaly pod bedlivým dozorem policie.

Ve staré Evropě tomu bylo jinak. Tam zejména v období reformace spočívala hlavní funkce tištěných médií v obhajobě politických názorů, pokládala základy diskurzu a pomohla formovat veřejné intelektuály: tříbila veřejnou debatu. Proto se noviny na počátku XIX. století v naší civilizaci staly nástrojem hlavně politického života a přispěly ke kultivaci kompromisu a k vědomí, že kultura je dohoda.

To byl také důvod, proč noviny ve svobodnějším světě začaly profilovat výrazné osobnosti. Připomeňme alespoň Jonathana Swifta ve Velké Británii, Gottholda E. Lessinga v Německu, v USA Benjamina Franklina, ve Francii Jeana-Paula Marata. Právě díky médiím se zrodili veřejní intelektuálové.

Politický novinář podle Daniela C. Halliny a Paola Manciniho byl publicista, který vnímal jako svou roli ovlivňování veřejného mínění ve jménu určité politické frakce, nebo tématu, a noviny byly v mnoha případech zakládány z iniciativy politických stran nebo politických aktérů, případně jimi byly podporovány.

Na konci XIX. století, kdy byla artikulována tzv. liberální teorie tisku, která kromě informační roli poprvé hovořila i o kontrolní roli médií, se začal formovat nový typ žurnalistiky, který vnímal novináře jako neutrální arbitry politické komunikace. Tehdy se zrodil slogan, že novinářina je samoučel, to znamená, že nikomu neslouží.

Souběžně ve stejné době vznikl i komerční tisk, bulvár, což bylo podmíněno vynálezem rotačky a nástupem obchodních domů, které potřebovaly inzerovat masové zboží. Inzerce, z které plynul hlavní příjem, zlevnila noviny: tak se zrodil bulvár či v USA Penny Press či Yellow Press (podle komiksově postavy yellow Kida v tripu v novinách pana Pulitzera, jehož postavička nosila žlutou košilku, protože tato barva moc neprosvítala, na ni se psaly texty, bublina byla vymyšlena později). Bulvár plnil v různých zemích různé sociální funkce, ale hlavně přinášel majitelům zisk. Ze základních funkcí připomeňme alespoň pět nejdůležitějších: dostával informace o politice mezi lidmi, kteří prestižní noviny nečetli, poskytoval zdarma poradenský a právní servis těm, kteří neměli na advokáty a neuměli komunikovat s úřady, pěstoval kult úspěšnosti, kanalizoval neukojenou touhu po sexu a krvi a začasť přinášel nejlepší sportovní zpravodajství, které někdy tvořilo i přes půlku rozsahu novin. Protože byl tento model velmi úspěšný, zrodil se slogan, že noviny jsou tiskárna na peníze.

U nás první úspěšné bulvární noviny Polední list a Expres, které vydával ve vydavatelství Tempo (založil ho se svým bratrem Františkem, ředitelem uhelných dolů) Jiří Stříbrný, se zase lišily od bulváru v Anglii a Francii, který byl většinou provládní. Jiří Stříbrný využíval své noviny k útokům na Tomáše G. Masaryka a Edvarda Beneše, s kterými se rozešel kvůli úplatkářské aféře (jako ministr železnic nakupoval od svého bratra předraženo uhlí): musel kvůli tomu odejít z vlády. Úplatky tehdy přijímal nejen on jako ministr, ale i jeho bratr a Československá strana národně socialistická, z které byl v roce 1926 se svými příznivci vyloučen. Hlavním motivem Jiřího Stříbrného k založení novin tedy zřejmě nebyly peníze, ale msta, jak i z tónu štvavých článků vyplývá.

V druhé půlce XX. století se dala prestižní média většinou ve staré Evropě rozdělit na tři skupiny podle základní politické orientace a naopak čistě stranické tiskoviny většinou zanikly. Toto dělení platí více méně dodnes. V sousedním Rakousku zůstal liberální Der Standard a Die Presse byla, či je, blízká lidovcům. V Německu je Frankfurter Allgemeine Zeitung napravo od středu, Süddeutsche Zeitung nalevo od středu, ještě více nalevo je Frankfurter Rundschau a ještě více napravo Die Welt. Ve Francii je vpravo Le Figaro, vlevo od středu Le Monde a někde uprostřed Liberation. V Itálii je uprostřed Corriere della Sera, La Stampa představuje levý střed a La Repubblica je považována za liberální levicový deník. Ve Velké Británii je vlevo od středu The Guardian a vpravo Daily Telegraph, a tak bychom mohli pokračovat.

Páteř těchto hlavních evropských novin, které jsem zmínil, tvoří komentáře a analýzy. Dalším jejich rozpoznávacím znakem je striktní oddělení komentářů od zpravodajství. Řada z těchto novin začíná s hlavními komentáři na první straně a pokračuje s nimi na dalších hlavních stránkách, a tím se rovněž tyto noviny liší od našich novin: komentáře a analýzy tam mají navíc velmi často mnohem větší rozsah.

U nás tištěná média v období obou totalitních systémů, tedy národně socialistického a internacionálně socialistického, s krátkými pauzami v letech 1946 a 1947 a 1968, sloužila od roku 1939 až do roku 1989 pouze jedné moci: diskuse nebyla připuštěna, nebo se týkala jen okrajových banalit. Zvláště za druhé světové války se zřetelně vyjevilo jak velkou moc má rozhlas: zneužili ho k propagandě jak Joseph Goebbels, tak Josef Stalin. Proto ve staré Evropě po vzoru BBC, která byla změněna v roce 1927 z Company na Corporation, aby nepodléhala původně jen komerčním tlakům a šířila tzv. vysokou kulturu a později aby nepodléhala ani politickému lobbingu. Po válce tento systém, který byl nazván jako veřejno-právní, převzalo nejprve Německo a později byl zaveden i v dalších zemích, a to nejen pro rozhlas, ale i pro televizi: naposled po roce 1989 pronikl i do střední Evropy.

Tento model má řadu modifikací: tzv. vládní systém, který funguje v Řecku, Portugalsku a Španělsku, profesní, který, jako ve Velké Británii, rigidně odděluje politiku od vysílací stanice, parlamentní, kde řada ředitelů je jmenována podle doporučení zastoupení, jako třeba v Itálii a do jisté míry, i když skrytěji, i v sousedním Rakousku a pak tzv. občansko-korporativní, který funguje v Německu. Tam existují rady dvě: správní a rada příslušného média, kde se na řízení podílejí společně s politickými stranami sociálně relevantní skupiny podle klíče, který určuje zákon: schvalování radních Bundestagem je jen formální. Německou strukturu, bohužel nedokonalou, jsme převzali my v Česku, protože do rad ČT a ČRo jsou voleni radní parlamentem na základě politických dohod (a navíc, na rozdíl od staré Evropy, jsou za účast placeni, nejde tedy o čestné funkce), poplatky za ČT a ČRo určuje rovněž parlament (ve staré Evropě se poplatky navyšují automaticky podle inflace a tzv. spotřebního koše, parlament je schvaluje jen formálně) a ředitelé i radní jsou odvolatelní politiky a ne soudem jako v Německu či jinde ve staré Evropě.

Navíc se tu falešně tvrdí, že veřejno-právní model je divný bastard (kočkopes), ač jde o velmi zřetelný systém, jako vše co přichází z Velké Británie: Název veřejno-právní znamená, že veřejnost si takové instituce platí pomocí přímé daně, koncesionářského poplatku a rozsah veřejné služby jí předepisuje právo, tedy zákon.

Tento model byl zvolen proto, že: Za prvé politické strany nikdy nezastupují všechny segmenty společnosti, a proto by neměly ovládat vysílače, které jsou určeny pro celý veřejný prostor.

Za druhé, jen veřejno-právní instituce a prestižní noviny jsou schopné vytvářet tzv. sjednocující prostředí či rozhraní, které překládá ptydepe politiků do přirozeného jazyka, blemblem jazyk PR agentur, emocionální ejakuláty bulváru a na druhé straně i odborné jazyky do přirozeného jazyka s přiměřeným zjednodušením. (S tím vlastně začali encyklopedisté v XVIII. století Denis Diderot a Jean le Rond d'Alembert.) Jen tam, kde veřejnoprávní média a prestižní noviny řádně fungují, vzniká skutečně veřejné mínění a zmenšuje se na minimum prostor pro manipulaci s občanem. Čtenář tam totiž ví, že mediální konstrukci z jednoho média musí konfrontovat s mediální konstrukcí dalších médií a nakonec se svou zkušeností, a teprve na základě této namáhavé komparace si utváří svůj vlastní názor. Zároveň veřejnoprávní média vrací do mediálního světa existenciální otázky, které komerční stanice a vládnoucí ideologie z veřejného prostoru zcela vytěsnily. Připomínají, že medialita (jako specifická forma přenosu) je zcela autonomní a chová se podle vlastních těžko vysledovatelných pravidel: blíží se pravidlům teorie her, pravidla neustále mění, pulzuje, přelévá se, na jedné straně se snaží o komplexnost a na druhé straně vše razantně redukuje) nemá nic společného s morálkou a etikou, a tím udržuje jen chabé povědomí o hodnotách, které tu kdysi byly. Je slabou spojnicí mezi bývalou vysokou kulturou a dnešní mediální kulturou, která je hravá, lehkavá, neurotizující a nezávazná. Jinými slovy vymaňuje se alespoň ve zpravodajských a publicistických pořadech obtížně z vlivu diktátu průměrných a podprůměrných diváků a čtenářů, kteří způsobují neúměrnou redukci všech prezentovaných poznatků.

Popsanou zkušenost se sjednocujícím rozhraním náš čtenář a posluchač médií v druhé půlce XX. století neměl možnost učinit a rovnou byl vržen do nadvlády mediality, proto je i po více než dvaceti letech stále trochu zdezorientovaný. Novinám buď moc věří, nebo nad nimi nenávistně hartusí a není zvyklý na namáhavou tvorbu vlastního názoru, proto měl u nás po roce 1989 bulvár a komerční televize snažit šance zvítězit. Donutil ostatní serióznější média, zvláště kvůli převaze Novy, která dostala nejlepší kanál, aby se jí přizpůsobila. Ve staré Evropě si naopak soukromé televize musely tvrdě vybojovat své místo na trhu v konkurenci s dobře zavedenými veřejnoprávními televizemi. Navíc je zákon, jehož hlavním autorem byl Alexander Kluge: filmař, producent a spisovatel, donutil vysílat i vysoce kvalitní pořady, které přebíraly převážně od televizních produkcí prestižních časopisů jako je Der Spiegel či Die Zeit.

Problém současné české a slovenské mediální krajiny, kromě již zmíněných odlišností historických, je možné vidět ještě ve dvou skutečnostech z nedávné doby: za prvé v tom, že k proměně naší mediální krajiny došlo skoro současně s proměnou vztahu majitelů médií ke svému podnikání v celé naší civilizaci: Vydavatelé a majitelé stanic se vyvázali z kulturního provozu, a tím i z odpovědnosti za obsah (protože jim to proměněná hierarchie hodnot ve společnosti dovozovala: prestiž majitelů se již přestala odvíjet od prestiže listu, ale od toho, kolik peněz jejich médium vydělalo) a začali se dívat na svou činnost pouze jako obchodníci: soustředili se jen na maximalizaci zisku. Jenže tam, kde nestačila vzniknout ještě řádná sociální stratifikace společnosti, jejíž střední vrstvy by si udržely prestižní noviny, média rychle ztrácela kvalitu, aby oslovovala co nejširší cílovou skupinu. Tato proměna má za následek, že česká mediální krajina je neúplná, o slovenské to platí taky, a to je ta druhá nebezpečná skutečnost či to další riziko současného stavu médií: chybí tu prestižní deníky i doopravdičká a řádná veřejnoprávní média, která by upozorňovala na vytrácející se odpovědnost. Všechny deníky, a od května 2009 to již platí do jisté míry i o Hospodářských novinách, se změnilo na popnoviny a veřejnoprávní média nedodržují standardy severovýchodních evropských zemí. Ukazuje se, že mact i markt deformují přirozenou mediální krajinu velmi podobně.

Mediální filozofové při rozlišování úrovně tiskovin či médií vůbec, zkoumají tzv. symetrii odlišného, tedy vztah mezi virtuálními a reálnými konstrukcemi, ale pozor: ne mezi realitou a virtualitou. V médiích jde vždy o konstrukci, kterou si čtenář či divák – jak jsem již říkal, opakují to schválně – musí porovnávat s jinými konstrukcemi a svou zkušeností a na základě toho si učinit svůj vlastní názor. V prestižních médiích převažují do značné míry konstrukce reálné, u popnovin je spíše poměr 1 : 1 a v bulvárních médiích převažují virtuální a irelevantní konstrukce.

Vzhledem k tomu, že ve staré Evropě vykonávají veřejno-právní mediální kontrolní roli kvůli tomu, že se zabývají i problémy, které privátní média nezajímají, jsou považovány za jeden z pilířů demokracie (proto se hovoří o médiích jako o čtvrté moci). Naše mladá a velmi křehká demokracie je zase naopak kvůli neexistenci řádně fungujících veřejno-právních médií i mediální ngramotnosti ohrožena: občany (ale i některé politiky) jsme nenaučili média rozlišovat a tvořit si vlastní názor, snadno věří tomu, co je v médiích nebo jimi opovrhují.

Současnost

Již de facto pátý rok prožíváme hospodářskou krizi, která je spojena i s kulturní krizí a krizí politických systémů (v řadě zemí se rozpadají masové strany, výsledky voleb jsou patové, těžko se tvoří koalice), což média oslabuje: Vydavatelé či veřejnoprávní korporace musí enormě šetřit: zbavují se drahých a zkušených novinářů, zmenšují rozsahy novin a politici zřejmě z nervozity nebo z cynismu využívají oslabení médií a vyvíjejí čím dál větší tlaky na veřejnoprávní média, a to nejen u nás a ve střední Evropě. Nový český prezident Miloš Zeman zařadil dokonce v roce 2013 média ve svém inauguračním projevu mezi ostrovy negativní deviace spolu s tzv. kmotry, tedy zloději a neonacisty.

Konec krize je v nedohlednu: například americká mediální společnost Central Media Enterprises (CME), která u nás vlastní Novu a na Slovensku Markízu, ohlásila propad zisku ve čtvrtém čtvrtletí roku 2009, tedy prakticky na začátku krize v Evropě, o 45 procent a v v únoru 2013 ohlásila ztrátu za rok 2012 ve výši jedenácti miliard korun. Je pravděpodobné, že americký mediální magnát Tim Warnes, který před časem odkoupil od Petra Kellnera asi šestiprocentní podíl, vlastníci nyní v CME 34,4 %, získá v této společnosti časem majoritu. Zprávy o možném prodeji zbylých akcií či jejich části vycházejí z toho, že v těchto dnech roku 2013 bude muset CME zaplatit věřitelům 130 milionů dolarů a ty s největší pravděpodobností nemá. Ředitel CME Adrian Sarbu tvrdí, že firma plánuje restrukturalizovat svůj provozní model, snížit náklady a zlepšovat dluhovou strukturu, chce prodat chorvatskou Novu i s jejím programem Doma TV a slovenskou televizi Pop. Zároveň v březnu 2013 oznámil, že do letošního roku CME vstoupila s odložením splatnosti dluhů do listopadu 2015. Jestli je to pravda, věřitelé nepotvrdili. Je ale možné, že Tim Warnes si počká, až cena spadne ještě víc.

Podíváme-li se však do staré Evropy a do USA, ani tam není situace nijak příznivá: Americké noviny The New York Times mají dluh přes miliardu a vycházejí jen kvůli podpoře mexického miliardáře Carlose Slima, který je třetím největším akcionářem tohoto listu. V roce 2011 půjčil listu 250 milionů dolarů, ale ty již NYT splatil. Ve Francii na počátku roku 2010 Le Monde ohlásil propuštění několika desítek novinářů, mezi nimi i velmi kompetentního komentátora Daniela Vernetu. Rovněž Liberation se potácí nad finanční propastí, což vede ke snižování kvality listu a k tomu navíc šíří záběrů nahrazuje ideologickou útočností. V roce 2011 oznámil Paris Soir, který vycházel od konce války, zaměstnával 400 redaktorů a ještě v roce 1970 prodával denně 2,2 milionů exemplářů, že končí v tištěné podobě a přejde na internetovou verzi. Ztráta tohoto listu v roce 2010 činila 31 milionů eur.

Německé noviny Süddeutsche Zeitung stále propouštějí: zbavují se těch nejkvalitnějších lidí. Odcházející šéfredaktor před dvěma lety prohlásil: Musíme si položit základní otázku: je vůbec možné vydávat prestižní noviny s počtem menším než 300 redaktorů?

Tady jsme u dalšího zásadního rozdílu mezi námi a starou Evropou: V Čechách mají některé redakce jako například HN a Lidové noviny kolem padesáti redaktorů, MF Dnes i s IDnes asi 250, zatímco ve Spojených státech mají noviny i po dvou posledních krizích kolem tisíce redaktorů. Dříve měly dokonce kolem 2500 redaktorů a rešeršistů. Německý Der Spiegel má dnes jen v rešeršním oddělení 56 kvalifikovaných lidí, což je víc, než má u nás nejlepší newsmagazin Respekt v celé redakci. Na Slovensku jsou na tom redakce velice podobně.

Ve srovnání se starými evropskými zeměmi je tedy situace v Česku a na Slovensku jiná i proto, že demokracie je tu velmi mladá a jsme podstatně menší. Po dvaceti letech svobody, kterou jsme si nevybojovali, nás ohrožuje jak nezájmem občanů tak i politiků o fungování naší mediální krajiny. Lidé mají jiné starosti, jejich občanská angažovanost je ve srovnání se starou Evropou malá a politikům současný stav vyhovuje. Kromě moci parlamentní a výkonné by měly existovat zcela svobodné mocnosti justiční a mediální. Obě mají ale v České i Slovenské republice se svou svobodou a nezávislostí velké problémy: Nejprve si chtěl prezident Klaus dosadit na Nejvyšší soud své lidi, ale předsedkyně tohoto soudu, Iva Brožová, spor s ním v roce 2007 u Ústavního soudu vyhrála, a tím obhájila nezávislost justice. Vzpomeňme si i na výrok místopředsedy českého Nejvyššího soudu Pavla Kučery: Je ohrožena vláda, nestrannost justice musí jít stranou. Naštěstí právě kvůli tomuto výroku musel justici opustit. Pokud tyto útoky na nezávislost justice neustanou, existuje velké nebezpečí mutace politické struktury v nějaký druh autokracie. A podobně má Slovensko problémy s minulostí i s postoji předsedy Nejvyššího soudu Štefana Harabina, který byl mimo jiné v roce 2011 potrestán Ústavním soudem, protože znemožnil finanční kontroly.

Maďarsko

Jak závažná další ohrožení nás mohou čekat, uvidíme, když se podíváme zevrubněji do Maďarska. Tam se ve veřejno-právních médiích začalo z úsporných důvodů propouštět v roce 2011, ale tato akce se velmi rychle proměnila v politickou čistku: z 3 200 zaměstnanců televize a rozhlasu má odejít 550 nepohodlných novinářů. Médii se brutálně zmocnil Viktor Orbán a jeho strana Fidesz, která má v parlamentu většinu. Z veřejnoprávní televize odcházejí tak výrazné postavy jako László Benda, Antónia Mészárosová, Görgy Nej, Péter Nyárádi, Nóra Winklerová či András Siklós. Vyhozeni byli i všichni, kteří protestovali v roce 2010 proti novému tiskovému zákonu. Například Antónia Mészárosová před tím dlouho pracovala v BBC a byla hvězdou večerních politických talkshow. Odejít musela hlavně kvůli tomu, že dělala dobře svou práci: premiéru Viktoru Orbánovi kladla nepřímé otázky. To je samozřejmě její povinnost. Jenže výsledek této čistky pana Orbána nemohl potěšit: sledovanost večerních zpráv na stanici M1 klesla na historické minimum, od té doby se na ně dívá jen 300 tisíc diváků.

Za zmínku stojí mechanismus, jakým se jedna politická strana médií zmocnila. Nejprve bych ale připomněl, že tato tendence má v Maďarsku staré kořeny a netýká se jen této vlády: Podle Zoltana Sido z Új szó bylo možné první podobné snahy zaznamenat již v letech 1991 až 1992 i v letech 1998 až 2002. Předzvěstí byl nový mediální zákon, který tam platí od ledna 2011, podle něhož by šlo zlikvidovat jakékoliv médium. Jenže jak EU tak USA proti tomuto zákonu protestovaly, a proto nebyl zatím použit. Situace je ale taková, že privátní televize se raději politice vyhýbají a tisková média mají paradoxně - jak řekla Eszter Zalánová Respektu - o něco lepší podmínky. Samozřejmě svobodu mají i nezávislé internetové portály. Na začátku září 2011 se snahy získat pod kontrolu nezávislá média soustředily na Klubrádio, které je poslední politicko-spoločenské nezávislé rádio: pokouší se mu neprodloužit licenci. Tento boj trvá i v roce 2013: U soudu zatím všechny spory rádio vyhrálo, ale je pod silným ekonomickým tlakem.

Fidesz si buduje celé mediální impérium. Podle Zoltana Sido má teď tato strana pod kontrolou nejen dva televizní kanály M1 a M2, ale i Duna Televizi a rozhlas a z tisku ovládá i Magyar Hirlap, Magyar Nemzet a Heti Válasz. Veřejnoprávní média jsou v Maďarsku médií jedné strany, jako za Hitlera či za komunistů. Rakouský Der Standard, jako světové ostatní deníky včetně Jerusalem Post, napsaly: Maďarsko vystoupilo z hodnotového systému EU a je tam zaváděn autoritativní nacionalistický režim. Německý Die Zeit měl titulky: Model Peking.

V posledním týdnu roku 2011 byli propuštěni z maďarské televize další dva novináři: Balázs Navarro a Aranka Szávuľová, kteří jsou zároveň funkcionáři filmových a televizních odborů, a sice kvůli tomu, že od 10. prosince 2011 drželi hladovku budovy televize hladovku na protest proti cenzurním zásahům vedení do zpravodajství. Spolu s nimi drželo hladovku dalších šest lidí: tři zaměstnanci televize a tři aktivisté a v ulicích se začalo demonstrovat: Dne 2. ledna 2012 bylo na ulici v Budapešti už okolo sta tisíce lidí.

Systém ovládnutí veřejnoprávních institucí funguje následovně: V Maďarsku byl ustaven státní mediální holding MTVA, který sdružil všechny novináře ve veřejnoprávních médiích a zároveň se stal výlučným výrobcem všech programů, čímž má stát vše pod kontrolou. V čele holdingu stojí lidé z Fideszu a ti obsadili i veškerá místa editorů. MTVA propuštění novinářů zdůvodnil tím, že protest byl protiprávní a je provokací vůči zaměstnavateli. Již sama tato formulace ukazuje, že nejde o veřejnoprávní instituci, protože podle mezinárodního kodexu a vnitřních kodexů, které platí ve veřejnoprávních televizích ve staré Evropě, nemůže být nikdo nucen k nějakému postoji a má samozřejmě i právo protestovat: kvůli tomu proto nemůže být ani propuštěn. Za zmínku stojí, že šéfredaktorem zpravodajství v novém holdingu je dvaatřicetiletý Dániel Papp z extrémistické strany Jobbik, člověk připomínající českého národovce Ladislava Bátoru a i jejich slovník je podobný. Když vysoký představitel americké administrativy kritizoval mediální poměry v Maďarsku, jeden z poslanců Fideszu ho urážel podobně jako pan Ladislav Bátoru knížete Karla Schwarzenberga.

Další spor novinářů s vedením MTVA začal kvůli televiznímu rozhovoru s představitelem radikální maďarské menšiny v Rumunsku Lászlóem Tókesem. Odvysílané záběry však byly zmanipulované: byl vyretušován někdejší předseda Nejvyššího soudu Zoltán Lomnica, protože je u současné vlády v nemilosti za odsuzování autokratických metod Orbánovy vlády. To prozrazuje, že Orbánova vláda se uchyluje ke starým totalitním praktikám a připomíná to manipulaci s fotografií z pohřbu diktátora Kim Čong-ila ze Severní Koreje, z níž byl rovněž koncem roku 2011 vyretušován televizní štáb, aby nerušil smuteční atmosféru.

Je ale třeba dodat, že kvůli takové manipulaci již museli pod tlakem veřejnosti z domova i ze zahraničí odejít z redakce dva lidé: šéfredaktor zpravodajské redakce Dániel Papp, kvůli kterému novináři protestovali od počátku, protože je z extrémistické strany Jobbik a Gábor Élo z funkce ředitele zpravodajství v tiskové agentuře MTI.

Podobně neomaleně jako médií se Orbánova strana Fidesz zmocnila státního kontrolního úřadu, zlikvidovala soukromé penzijní společnosti, omezila působnost Ústavního soudu a pokusila se omezit i činnost asi 300 náboženských organizací. Stejně jako Václav Klaus v novoročním projevu 2012, ač nikoho nejmenoval, v nich vidí nátlakové skupiny jako ve všech občanských sdruženích, která ho nepodporují a mají jiný názor. Dne 1. ledna 2012 začala v Maďarsku navíc platit nová Ústava a změnil se název: vypadlo z něj slovo republika. Bývalý předseda Nejvyššího soudu Zoltán Lomnica označil novou ústavu za archaickou.

Maďarsko nám proto názorně předvádí, jak i po více než dvaceti letech je návrat totalitních či silně autoritářských praktik v křehkých demokraciích zvláště v krizových situacích snadný a jak bychom měli být i my připraveni na obranu svobody médií a demokracie vůbec. Je pozoruhodné, že proti takovým praktikám sousedů neprotestují dost hlasitě svazy novinářů v Česku a na Slovensku. Člověka napadne, zda by se náhodou nechovaly stejně, kdyby k něčemu podobnému došlo v Česku a na Slovensku! Proti porušování demokratických zásad v Evropě protestovala v dopisech zasláných do Maďarska americká ministryně zahraničí Hillary Clintonová. Česká vláda se s Viktorem Orbánem vzhledem k jeho kritickému postoji k Evropské unii přátelí. To určitě není dobrá zpráva.

Vyhlídky a situace v ČR

Z veřejně dostupných informací bohužel jednoznačně vyplývá, že finanční krize stále snižuje, i když různě, vydavatelstvím příjmy, což představuje ohrožení zvláště malých trhů, jako je ten český a slovenský. Inzertní příjmy klesly podle české Unie vydavatelů v letech 2008 a 2009 o deset procent, v roce 2010 o více než šest procent a v roce 2011 zase o deset procent. V roce 2012 se situace zlepšila podle společnosti Admospere jen na internetu: displejová reklama tam stoupla meziročně o 30 procent, tříprocentní nárůst zaznamenaly televize.

Zároveň se ale snižuje stále prodejnost, což rovněž krátí vydavatelům příjmy, a to za situace, kdy se současně zdražuje papír. Nejohroženější jsou kromě časopisů v České republice zřejmě Lidové noviny, patřící do vydavatelství MAFRA, která vydává MF Dnes. V červenci 2011 podle ABC prodávaly 43 000 kusů (v roce 2000 to bylo 66 000). Pro srovnání uvedme, že MF Dnes prodávala 220 000 (v roce 2000 to bylo 338 000) a Právo 121 000 (v roce 2000 to bylo 203 000). V roce 2012 MF Dnes prodala 207 000, Lidové noviny 41 000 a Právo 111 000 výtisků.

Sestupný trend v hospodaření začal již v roce 2006, ale až rok 2011 byl prvním rokem, kdy i některé české noviny vykazaly ztráty. Ještě v roce 2005 měla přitom společnost MAFRA čistý zisk skoro 400 milionů korun. Podle motejlek.com se meziročně této společnosti propadly tržby o téměř 150 milionů a zásadně klesl zisk po zdanění: ze 130 v roce 2010 na 89 milionů korun v roce 2011. Zřejmě už v roce 2012 se MAFRA propadla do červených čísel.

Bohužel dříve vydělané peníze byly většinou utraceny za budovy, počítače a nyní nemají vydavatelé na udržení ani nejnětějšího počtu redaktorů: některé redakce se zbavily až dvou třetin novinářů. Jakub Unger, zakladatel aktualne.cz, celou situaci komentoval pro CSR Fórum takto: “(Vydavatelé) škrtnou to procesně nejsnazší: lidi... přitom jejich identitou a obchodní silou je původní obsah... ale pokud chci jako své živobytí péct lidem rohlíky, nemůžu přednostně vyhazovat pekaře.” A my můžeme dodat: nechat si tam jen mnohem dražší ekonomy a marketingové odborníky, nemůže žádnému vydavatelství moc pomoci. Pan Jakub Unger říká: “Média přežijí, když začnou opět věřit, že kvalitní informace je jednou z nejhodnotnějších komodit.” S tím lze plně souhlasit, ale pokud lidé noviny i se značně zjednodušeným obsahem stále kupují, je toto řešení pro vydavatele v současnosti stále výhodnější a hlavně levnější.

Finanční nouze vydavatelů způsobuje nové pohyby v mediální krajině i mezi silnými hráči v Česku: Jaromír Soukup, kterému patří největší mediální agentura Médea a který je vlastníkem regionálních novin Sedmička, jež proměnil v týdeník o celebritách a který koupil i týdeník Týden, Instinkt a časopis Top dívky, nakonec koupil v roce 2012 i TV Barrandov, která byla dlouho na prodej.

Původní majitel, podnikatel ve zdravotnictví Tomáš Chrenek, na TV Barrandov se svými společníky stále prodělával: ztráta jen v roce 2010 činila 334 milionů, v roce 2011 prodělala 181 milionů a zároveň v tomto roce dosáhla zhruba pětiprocentního podílu na sledovanosti. Od roku 2009 do roku 2012 její celková ztráta dosáhla více než miliardy korun. Za televizi prý pan Chrenek požadoval dvě miliardy, za kolik ale byla prodána, nebylo zveřejněno. Podle A2 časopisy Instinkt a Týden koupil pan Soukup za 160 milionů korun.

Z minulosti ale víme, že pan Jaromír Soukup měl vždycky i silné politické vazby, nebo, že se je alespoň snažil vytvářet, i když většinou vsadil na špatné koně: nejprve na Stranu zelených, pak na odštěpenou Demokratickou stranu a naposled podporoval, víc než masivně, ČSSD a Jiřího Paroubka.

Drobné prodeje jednotlivých titulů a vznik nových televizních kanálů renomovaných stanic můžeme registrovat skoro každý měsíc (i když fragmentace televizní krajiny, pokud nové kanály nejsou přesně profilované a snaží se jen zhodnotit již mnohokrát vysílané či ne příliš atraktivní programy, nic neřeší), ale nový mediální magnát se zrodil pouze jeden, a to je právě pan Jaromír Soukup.

V současnosti se ale prý snaží o získání jednoho z nejuspěšnějších zpravodajských serverů aktualne.cz podnikatel Zdeněk Bakala, vlastníci již Economii. V půli března 2013 se začalo spekulovat, že i podnikatel Andrej Babiš, kterému patří regionální týdeníky 5 + 2 a zřejmě i server Česká pozice (prý bude vycházet brzy i na papíře), má zájem o koupi Blesku (který prodával v roce 2012 432 170 výtisků a má čtenost 1 623 000 čtenářů) od Ringiera. Prodej je ale nejspíš velmi nepravděpodobný, protože by znamenal odchod vydavatelství Ringier z našeho trhu.

Jediné co se asi v tuto chvíli dá seriózně říci, je, že i v dalším roce či letech dojde na českém vydavatelském trhu k pohybu: mediální krajina se mění v pohyblivé či tekuté písky.

A protože k podobným majetkovým posunům v médiích dochází i jinde ve světě, zdá se, že model demokracie, který platil v druhé půlce minulého století, kdy byly hlavně na severu Evropy víceméně dodržovány bariéry mezi politiky, podnikateli a médií, končí. Může za to nejen finanční krize, ale i anonymita vlastníků - velkých holdingů - která takovému propojení umožňuje. Vznikají nové silné anonymní konglomeráty MBP: Média, Byznys a Politika, která nahrazují původní PBS: Public Broadcasting (či Press) Service.

Rizika manipulace se tedy evidentně stále zvětšují. Naše další riziko spočívá v tom, že tento stav kvůli neexistenci prestižních novin a řádných veřejno-právních médií ignorujeme: nereflktujeme ho nebo jen velice povrchně na rozdíl od staré Evropy. Neupozorňujeme veřejnost na nebezpečí, která na nás číhají. A zřejmě to už ale ani nejde, protože odpovědnost se ze současné politiky vytrácí, nebo se již vytratila a média ji nemohou suplovat. Pokud ale chceme, aby v nás média vytvářela pocit spoluzodpovědnosti, tak na ně nakládáme velké sociální očekávání a důležitost, která jim ani nepřisluší, jak tvrdí třeba filozof práva Jiří Příbáň. V takovém případě bychom od médií vlastně chtěli určitou formu mediální socializace (telesocializace, radiosocializace, internetsocializace apod.). Například telesocializace byla možná před padesáti či čtyřiceti lety v Evropě nebo donedávna v Indii, kde televize měla jednoznačně vzdělávací efekt. Ta doba je ale nenávratně pryč.

Item

Vrátím-li se k úvodnímu sloganu, mohu konstatovat toto: Slovo ve veřejném prostoru kvůli tomu všemu, o čem jsem hovořil, ztrácí sílu i váhu a fotografie sice stále šokují, ale méně se jim věří, protože i s nimi se dá snáze manipulovat: transfer informací se stále častěji proměňuje jen v transfer emocí. Možná můžeme říci, že média přijdou o kus v minulém století těžce vydobyté svobody. Pro manipulaci s občany se zvětšuje prostor zvláště za situace, kdy televizní trh se atomizuje a nepřináší do veřejného prostoru společná témata. Je otázka, do jaké míry může tyto změny korigovat vzrůstající vliv internetu a jiných nových médií, pro něž neplatí vůbec žádná profesní pravidla.

Kam to posune demokratické struktury v naší civilizaci teprve uvidíme, ale jedno už je zřejmé: Moc se v posledních letech koncentruje a trh se globalizuje. Stará společenská struktura se rozpadla, stav médií to jen dokládá. Stále se zvětšuje i v naší společnosti počet sociálně slabě zabezpečených lidí, propadají mezi ně i lidé z dříve nejsilnější střední třídy, o kterou se tato civilizace opírala. To se děje ale současně s tím, že nejbohatší sociální vrstva se uzavírá do světa, který je zcela oddělen od zbytku společnosti. Tím vzrůstá pnutí, které může kdykoliv eskalovat. To je ta úplně nejhlubší past, k jejímuž okraji se zřejmě přibližujeme.